

Bodnár Katalin: Rész munkaidős foglalkoztatás a válság alatt*

A válság előtt a rész munkaidős foglalkoztatás nagyon alacsony szinten állt Magyarországon, a válság alatt viszont az Európai Unió belül az egyik leggyorsabb növekedést a hazai munkapiacra figyelhetjük meg a rész munkaidősök létszámában. Az Európai Unió több országában a rész munkaidős foglalkoztatás ciklikus okok miatt bővült: a vállalatok – jellemzően kormányzati támogatás mellett – tartalékként a munkaerőt azzal, hogy elbocsátások helyett az egy főre eső munkaórák számát változtatták. Emellett a romló konjunkturális helyzetben a rész munkaidős munkakínálat is növekedett. Ilyen ciklikus hatásokat hazánkban is megfigyelhetünk. Cikkemben azt a feltevést vizsgálom, hogy a rész munkaidősök létszámának változása kizárólag ciklikus okok miatt ment-e végbe. Ebből az következne, hogy a kilábalás során az egy főre eső munkaórák emelkednek, miközben a rész munkaidős foglalkoztatás a korábbi alacsony szintre süllyedhet vissza, és a foglalkoztatottak összlétszáma nem bővül jelentősen. A vizsgált adatok alapján azonban ez a feltevés nem igaz. A rész munkaidősök létszámának növekedése részben – különösen a piaci szolgáltatások esetében – trendszerű folyamat, amely a kilábalás során is a korábbinál magasabb szinten tarthatja a rész munkaidős létszámot.

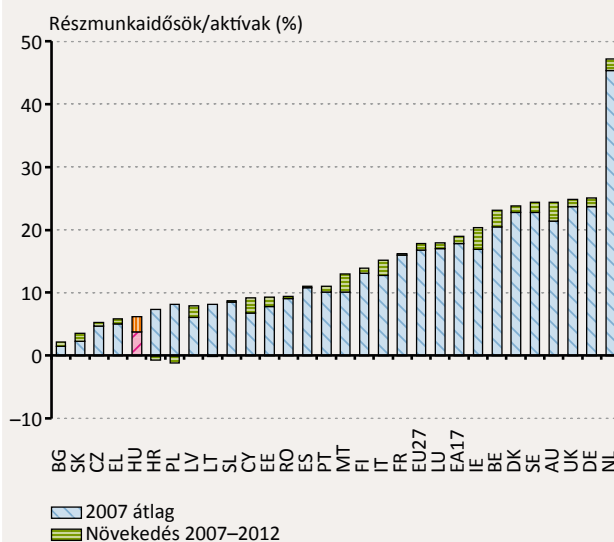
BEVEZETÉS

A válság előtt hazánkban a rész munkaidősben foglalkoztatottak létszáma és aránya nagyon alacsony szinten állt. Ez – az egyéb, nem tipikus foglalkoztatási formák alacsony szintű elterjedtségével együtt – negatívan befolyásolta a munkaerő rugalmasságát, az aktivitási és a foglalkoztatási rátát is. A rész munkaidős foglalkoztatás a válság alatt jelentős mértékben bővült: 4,9 százalékról 7 százalék fölé nőtt (1. ábra). A jelenlegi szint uniós összehasonlításban még mindig nagyon alacsony, a válság alatt tapasztalt növekedés azonban a rész munkaidősök létszámában (az Eurostat adatai alapján 2012 átlagában a rész munkaidősben foglalkoztatottak létszáma 67 százalékkal volt magasabb, mint 2007 átlagában) az egyik legnagyobb volt az uniós országai között.

A versenyszférában foglalkoztatottak létszáma a válság kezdetén nagymértékben visszaesett, 2009 harmadik negyedévében érve el mélypontját. A válság mélypontja óta tapasztalt létszámbővülést elsősorban a rész munkaidős pozíciók bővülése magyarázza, ami a megszűnt teljes munkaidős pozíciók körülbelül harmadát ellentételezte. A rész munkaidős foglalkoztatás növekedése ugyanakkor már a válságot megelőzően, 2006 végén megkezdődött, elsősorban a piaci

1. ábra

A rész munkaidősben foglalkoztatottak aránya az aktívakon belül az Európai Unió országaiban

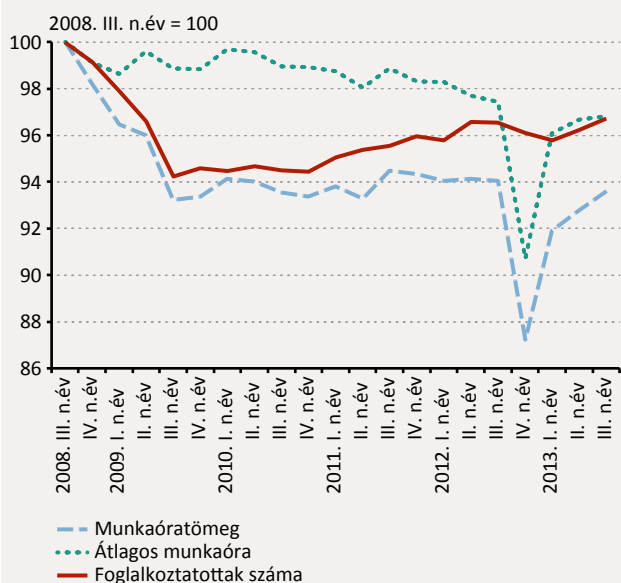
Forrás: Eurostat.

szolgáltatásokban, míg 2013-ban enyhén mérséklődött a rész munkaidősben foglalkoztatottak létszáma.

* Jelen cikk a szerző nézeteit tartalmazza, és nem feltétlenül tükrözi a Magyar Nemzeti Bank hivatalos álláspontját.

2. ábra

A foglalkoztatás és a ledolgozott munkaórák változása a hazai versenyszektorban

Megjegyzés: A 2012. IV. negyedévi visszaesést az év végi gyárleállások magyarázzák.

Forrás: Munkaerő-felmérés.

A ledolgozott munkaóratömegben nagyobb mértékű alkalmazkodás volt megfigyelhető, mint a létszámban (2. ábra). A munkaóratömeg a válság mélypontja óta nem növekedett a foglalkoztatottak létszámának lassú bővülése ellenére. E két hatás eredőjeként az egy főre jutó átlagos munkaórák száma csökkent. A válság során ez nagyrészt a foglalkoztatottak összetételében bekövetkezett változással, vagyis a teljes munkaidős állások részmunkaidős pozíciókkal való helyettesítésével magyarázható. Ugyanakkor a teljes munkaidősök ledolgozott munkaórái is mérséklődnek lassan, illetve 2011-től kezdve a részmunkaidősben foglalkoztatottak is átlagosan alacsonyabb óraszámokban dolgoznak.

Összességében megfigyelhető, hogy a hazai munkapiac a válság során megfigyelt alkalmazkodás jelentős részben az egy foglalkoztatottra jutó munkaórák változtatásával (vagyis az intenzív határon) zajlott. Ennek egyik formája, hogy a részmunkaidős foglalkoztatás bővült. Ez közvetlenül is befolyásolja a foglalkoztatottak létszámát, illetve a kihasználatlan kapacitások mértékét a munkapiacra, és ezen keresztül a munkapiac feszességét. Ebben a cikkben a részmunkaidős foglalkoztatás lehetséges okait és várható alakulását elemzem.

A cikkben azt a nullhipotézist vizsgálom leíró statisztikák segítségével, hogy a részmunkaidős foglalkoztatás bővülése kizárólag ciklikus okok miatt következett be. A részmunkaidős foglalkoztatás bővülése lehetővé tette, hogy a foglal-

koztatottság jobban emelkedjen, illetve a munkanélküliségi ráta jobban csökkenjen, mint a konjunktúra indokolta volna, vagyis a munkapiac valamivel feszesebb, mint abban az esetben lett volna, ha a részmunkaidős foglalkoztatáson keresztüli alkalmazkodás nem létezik. Ha ez a változás kizárólag ciklikus, a válságból való kilábalással először a munkaórák alkalmazkodnak (elsősorban azzal, hogy a vállalatok elkezdik a részmunkaidősben foglalkoztatottakat teljes munkaidősben foglalkoztatni, de a túlórák száma is növekedhet), és ekkor a foglalkoztatottság csak mérsékelten bővül, a munkapiac továbbra is laza marad. Amennyiben azonban a nullhipotézis nem igaz, és a részmunkaidős foglalkoztatás legalább részben trendszerű folyamatok eredménye, akkor a kilábaláskor a részmunkaidősök aránya továbbra is a válság előttiinél magasabb szinten marad, és új teljes munkaidős pozíciók jönnek létre. A foglalkoztatás tehát nagyobb mértékben bővül, és a munkapiac feszesebb lehet.

A cikkben először röviden összefoglalom a részmunkaidős foglalkoztatás lehetséges okait az irodalom alapján, majd bemutatom a hazai tendenciákat a nemzetközi folyamatok tükrében, melyet a részmunkaidős foglalkoztatás jellemzőinek és okainak magyarázata követ két mikroadatbázis alapján. Végül összefoglalom a következtetéseket.

A RÉSZMUNKAI DŐS FOGLALKOZTATÁS OKAI – ELMÉLETI ÁTTEKINTÉS

Mikroökonómiai alapok

Az egyén az adott bérek mellett eldönti, hogyan osztja fel idejét a munka és a szabadidő között. Dönt arról, hogy dolgozik-e (extenzív határ), és arról is, hogy mennyit, milyen intenzitással dolgozik (intenzív határ). Amennyiben a munkabér emelkedik, az a munkakínálat növelésére ösztönöz (jövedelmi hatás), de a szabadidő iránti keresletet is növeli (helyettesítési hatás). A munkakínálat a bérváltozáskor a jövedelmi és a helyettesítési hatás eredőjeként alakul ki. Egy adott bérszint fölött elképzelhető, hogy a béremelkedés csökkenti a munkakínálatot, ilyenkor visszahajló munkakínálati görbéről beszélünk. A teljes vagy részmunkaidős foglalkoztatás közötti választás munkakínálati szempontból tehát attól függ, hogy az egyénnek mennyire értékes a szabadideje (a kisgyermekes anyukáknak például családi kötelezettségek miatt értékesebb lehet a szabadidejük), és hogyan alakulnak a nettó munkabérek. Ugyanakkor az intenzív oldali alkalmazkodásnak más formái is vannak: a túlórák mennyiségének vagy a munkaintenzitásnak a változtatása is ide tartozik.

Munkakeresleti oldalról a vállalatok profitmaximalizálásra való törekvése határozza meg, hogy teljes vagy részmunkaidős foglalkoztatottakat alkalmaznak-e. A foglalkoztatásnak

vannak fix költségei (pl. épülethasználat, képzési költségek, bérszámfejtés, személyzeti ügyek intézésének költségei), valamint változó költségei (elsősorban a bérek és béren kívüli juttatások). A részmunkaidős foglalkoztatás esetében a munkavállaló kevesebb időben tudja „kompenzálni” a munkaadót a fix költségekért, ezért akkor éri meg a vállalatnak a részmunkaidős munkavállaló foglalkoztatása, ha a teljes bérköltsége alacsonyabb, vagy alkalmazása hatékonysági vagy más előnnyel jár. Így megéri részmunkaidős munkavállalót foglalkoztatni, amikor:

- a részmunkaidős órabér alacsonyabb, mint a teljes munkaidős;
- a részmunkaidősök béren kívüli juttatásai alacsonyabbak, mint a teljes munkaidősökéi;
- a részmunkaidősök egy órára jutó hatékonysága magasabb, mint a teljes munkaidősöké;
- a kereslet szezonálisan vagy ciklikusan ingadozik, és a részmunkaidős foglalkoztatás révén könnyebben lehet alkalmazkodni ezekhez az ingadozásokhoz (dinamikus rugalmasság);
- a kereslet napon vagy héten belül ingadozik, és a részmunkaidős foglalkoztatás révén könnyebben lehet alkalmazkodni ezekhez az ingadozásokhoz (szervezeti rugalmasság).

Makrotényezők a részmunkaidős foglalkoztatás mögött

A fentiekből levezethető, hogy milyen makroszinten is megfigyelhető tényezők magyarázhatják az országok közötti eltéréseket a részmunkaidős foglalkoztatás szintjében és dinamikájában.

Az első tényező a gazdasági ciklus. A teljes foglalkoztatás általában prociklikus (vagyis gazdasági növekedés mellett bővül, visszaesés esetén mérséklődik), míg a részmunkaidős foglalkoztatás kontraciklikus (vagyis gazdasági visszaesés esetén bővül, fellendülés esetén mérséklődik). A teljes munkaidős pozíciók számának mérséklődése miatt a részmunkaidős foglalkoztatottak teljes foglalkoztatáshoz való aránya még inkább kontraciklikus lesz. A részmunkaidős foglalkoztatás bővülésének visszaesés idején több magyarázata is lehetséges. *Munkakeresleti oldalról* visszaeséskor a vállalatoknak megéri tartalékolni a munkaerőt, ezzel a válságból való kilá-

baláskor mérsékelhetik a felvétel és betanítás költségeit, megelőzhetik, hogy a munkanélküliségben töltött időszakban erodálódjon a dolgozók megszerzett tudása. Ez a típusú alkalmazkodás jobban jellemző lehet a piaci szolgáltatásokra, mint a feldolgozóiparra, különösen akkor, ha a válság eltérően érinti a két ágazatot (összetételhatás)¹. Emellett a kormányzat is támogathatja a részmunkaidős foglalkoztatást, hogy így mérsékelje a munkanélküliséget. Ugyanakkor visszaeséskor a részmunkaidős *munkakínálat* is megnőhet: a magas munkanélküliség mellett az állást keresők nagyobb valószínűséggel fogadnak el részmunkaidős pozíciókat is, illetve megnő a családban második, harmadik potenciális keresők aktivitása, akik nagyobb valószínűséggel szeretnének részmunkaidőben dolgozni. Ezt ellentételezheti, ha a magas munkanélküliségi ráta elbátortalanít a munkakereséstől olyan csoportokat, akik szintén elsősorban részmunkaidőben kínálták a munkaerejüket (reményvesztett munkanélküliek).

Emellett a ciklustól független folyamatok is magyarázhatják a részmunkaidősök számának növekedését. Ezeknek a folyamatoknak több csoportja is van. Az első csoportba a munkapiaci szabályozás és intézmények tartoznak, amelyek változása befolyásolja a részmunkaidősök iránti *keresletet*. Ilyenek például a hétvégi, esti munkavégzésre vonatkozó szabályok, a teljes és a részmunkaidősök béreit meghatározó szabályozások (például van-e olyan szabály, hogy a részmunkaidősöknek pontosan ugyanakkora órabért és juttatásokat kell fizetni, mint a hasonló munkakörben foglalkoztatott teljes munkaidősöknek), illetve a szakszervezetek ereje és viszonya a részmunkaidős foglalkoztatáshoz. Emellett a jelentős minimálbér-emelések után is emelkedhet a részmunkaidős foglalkoztatás az alacsony keresetűek körében, mivel a vállalatok így kompenzálhatják az alacsony termelékenységű munkaerő drágulását. A második csoportba a *munkakínálatot* befolyásoló okok tartoznak. A nők aktivitásának növekedése, valamint a termelékenységi ráta emelkedése általában növeli a részmunkaidős munkakínálatot, mivel a nők, ezen belül is a családanyák nagyobb valószínűséggel keresnek részmunkaidős pozíciókat. Ezt a gyermekek utáni támogatásokra vonatkozó szabályok is befolyásolják: ha e támogatások mellett megengedett a munkavállalás, az növeli a részmunkaidős kínálatot. A 15–24 évesek iskolázottságának emelkedése is a részmunkaidős munkakínálat növekedését vonhatja maga után, hiszen a diákok gyakorlatszerzés vagy a tanulmányok költségeinek fedezése érdekében részmunkaidőben dolgozhatnak. Az azonban nehezen vizsgálha-

¹Több oka van annak, hogy a piaci szolgáltatások esetében nagyobb mértékben jellemző a részmunkaidős foglalkoztatás. Egyrészt itt figyelhető meg a szolgáltatási, nyitvatartási idő hosszabbodása, valamint elválása a termelési időtől. A boltoknak, ügyfélszolgálatoknak egyre inkább a normál munkaidőn kívül is nyitva kell lenniük, hogy a vásárlókat kiszolgálják. Az ilyen időszakokban a részmunkaidős foglalkoztatottak elősegíthetik a hatékonyabb, csúcsidőszakokra koncentrált kiszolgálást. Ez a tényező összefügghet a részmunkaidős foglalkoztatás trendszerű bővülésével a piaci szolgáltatásokban. Ugyanakkor a ciklikus visszaesés idején is hozzájárulhat, hogy ezek az ágazatok nagyobb mértékben használják a részmunkaidős foglalkoztatást az alkalmazkodásra, mint a feldolgozóipar.

1. táblázat A rész munkaidős foglalkoztatást befolyásoló tényezők		
	Munkakeresleti okok	Munkakínálati okok
Ciklikus okok	Munkaerő-tartalékolás (-) Összetételhatás, a válság relatív hatása az egyes ágazatokra (?) Állami támogatás (-)	Munkanélküliség szintje (-) Második, harmadik keresők belépése a munkapiacra (-) Reményvesztett munkanélküliek (+)
Nem ciklikus okok	Munkapiaci szabályozás és intézmények Minimálbér-emelések	Aktivitás Termékenységi ráta Gyermekek utáni támogatások Munkanélküli-támogatások Adórendszer

Megjegyzés: A ciklikus okoknál zárójelben a kapcsolat jellege. + jel azt jelenti, hogy emelkedő (csökkenő) GDP mellett az adott tényező növeli (csökkenti) a rész munkaidős foglalkoztatást (prociklikus), - jel pedig azt, hogy csökkenti (növeli) (kontraciklikus).

tó, hogy ezek a tényezők okai vagy következményei-e a rész munkaidős foglalkoztatás növekedésének. Az adórendszer változásai is befolyásolják a munkakínálatot: például a magasabb bérkategóriákban a munkát terhelő adók csökkenése esetén növekedhet a munkakínálat, és ez főképp az intenzív határon történik.

NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁS

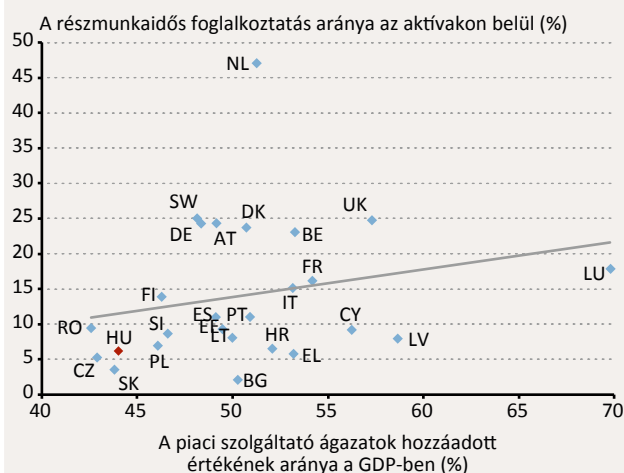
A rész munkaidős foglalkoztatás alacsony szintje általában jellemző a kelet-közép-európai országokra (a 2012-es adatok alapján 2–10 százalék közötti az aktívakon belül az arányuk). A régi európai uniós tagállamokon belül jelentős eltérések figyelhetők meg: a perifériaországokban, különösen Görögországban alacsonyabb a szintje, míg az EU-átlagot meghaladó mértékben jellemző Ausztria, Belgium, Dánia, az Egyesült Királyság, Írország, Németország, Luxemburg, Svédország és különösen Hollandia munkapiacára. A szolgáltatóágazatok hozzáadott értékének aránya a nemzetgazdasági GDP-n belül hasonló mintázatot követ: a kelet-közép-európai országok többségében általában 50 százalék alatt marad, míg a régi EU-tagállamokban ennél magasabb szinten található (3. ábra). Az új tagállamokban a piaci szolgáltató ágazatok és a rész munkaidős foglalkoztatás alacsony szintje mögött vélhetően közös magyarázó okok állnak. Buddelmeyer et al. (2004) alapján az Európai Unió régi tagállamaiban a rész munkaidős foglalkoztatás szintjének eltéréseit jelentős mértékben magyarázza a szolgáltatóágazatok súlya, a munkapiaci, azon belül is a rész munkaidős foglalkoztatásra, illetve a határozatlan idejű szerződésekre vonatkozó szabályozás, valamint a termékenységi ráta és a felsőfokú tanulmányokat végzők aránya. Emellett azokban az országokban is magasabb volt a rész munkaidős foglalkoztatottak aránya, ahol a szabályozás megengedi, hogy a rész munkaidősök bérköltségei alacsonyabbak legyenek órabérekben kifejezve, mint a teljes munkaidősök bérei.

A válság kezdete óta az EU egészében bővült a rész munkaidős foglalkoztatás, az EU átlagában a megszűnt teljes mun-

3. ábra

A rész munkaidős foglalkoztatás és a piaci szolgáltatások GDP-hez viszonyított aránya az EU országokban

(2012)

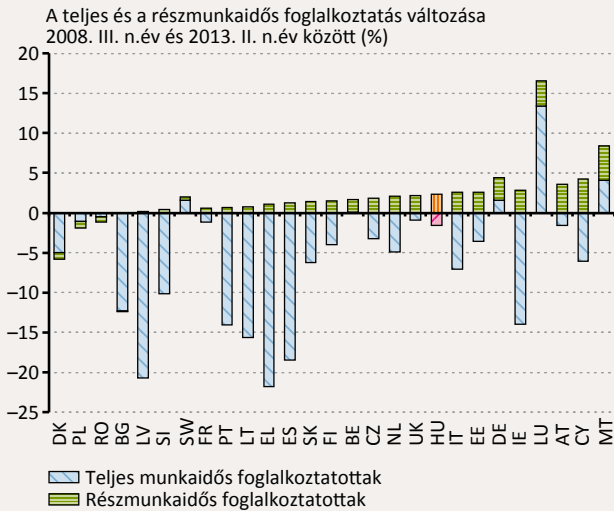

Megjegyzés: Az ábrázolt egyenes az ábrán szereplő pontok között pozitív korrelációt mutatja, amely akkor is fennmarad, ha a két kiugró értéket (Hollandiát és Luxemburgot) nem vesszük figyelembe.
Forrás: Eurostat.

kaidős pozíciók csaknem felét rész munkaidős pozíciók helyettesítették. A rész munkaidős foglalkoztatás szintje és aránya így kontraciklikusan alakult az EU egészében, bár országonként jelentős eltérésekkel (4. ábra). Munkakínálati oldalról a családban a második, harmadik keresők munkapiacra való belépése hozzájárult a rész munkaidős foglalkoztatás bővüléséhez (added worker effect) (European Commission, 2012). Munkakeresleti oldalról ezt a magas bizonytalanság mellett elősegítette, hogy – különösen a régi tagállamokban – a munkanélküliségi biztosítási rendszer részeként olyan alapok működnek (short time work schemes), amelyek visszaesés idején támogatják a rövidített idejű munkavégzést az elbocsátások helyett (European Commission, 2010b). Az új tagállamokban, ahol ilyen programok nem voltak a válság előtt, 2008 után kerültek bevezetésre a rövidebb idejű munkavégzést támogató, állami finanszírozású progra-

4. ábra

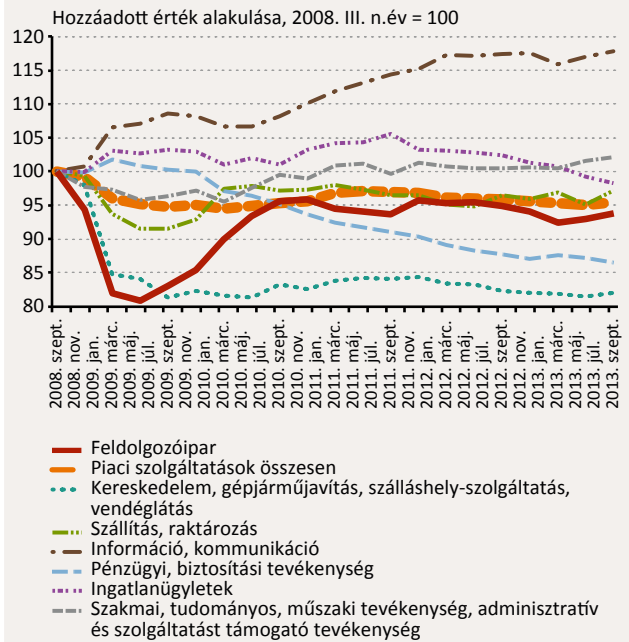
A teljes és a részmunkaidős létszám változása az összes foglalkoztatott számának arányában 2013 II. negyedévében 2008 III. negyedévéhez képest, nemzetgazdaság

Forrás: Eurostat, munkaerő-felmérés.

5. ábra

A hozzáadott érték alakulása a főbb ágazatokban

Forrás: KSH.

mok. Ezek a programok hozzájárultak, hogy a válság alatt kevésbé nőjön a munkanélküliség, azonban kockázataik is vannak: akadályozzák a reallokációt, hatékonysági veszteségeket okozhatnak, illetve nehezítik bizonyos csoportok munkapiacra való belépését (a ciklikus részmunkaidősítés az új felvételek csökkenésével jár együtt, ezért a munkapiacra belépni kívánó, kevés munkatapasztalattal rendelkező csoportok kiszorulhatnak a foglalkoztatásból). Érdemes megemlíteni, hogy Magyarországon először a foglalkoztatottak száma reagált a csökkenő GDP-re (extenzív határ) (European Commission, 2010a), és csak később indult meg az intenzív oldali alkalmazkodás. Azokban az országokban, ahol a válság előtt megkezdtek a rövidített munkaidejű foglalkoztatást támogató programok működtetését, a válság kezdetén elsősorban a munkaóra mérséklődött. Ugyanakkor nagyon kevés olyan ország van, ahol a részmunkaidős foglalkoztatás a válság kezdete előtti szint alá csökkent, ami arra utalhat, hogy az EU egészében fontos volt az intenzív oldali alkalmazkodás e formája.

HAZAI MIKROADATOK VIZSGÁLATA

Hazánkban a részmunkaidős foglalkoztatást befolyásoló tényezők közül szinte mindegyik változott 2008 óta, ezért valószínű, hogy a részmunkaidősök számának növekedése több tényező eredője. A GDP csökkent, az aktivitás és a munkanélküliek száma nőtt, a munkapiaci szabályozás több területe és az adórendszer megváltozott, a munkanélküli-támogatások átalakultak, és 2012-ben jelentősen emelkedett a

minimálbér. Az egyes tényezők hatásának elkülönítését nagyban segítik a részmunkaidős foglalkoztatás struktúrájának részletes áttekintését lehetővé tévő mikroadatokat. Két adatbázist használok: a munkaerő-felmérés egyedi adatait és a bértarifa-felmérést (ezek rövid leírását lásd a függelékben).

A vizsgálat során érdemes a főbb ágazatokat külön megvizsgálni. A feldolgozóiparban mélyebb, de inkább átmeneti volt a visszaesés: a hozzáadott érték 2009 második negyedévében elérte mélypontját, és szintje ezt követően stabilizálódott, bár a válság előtti szintnél valamivel alacsonyabb értéken. A piaci szolgáltatásokban, különösen a kereskedelem, szálláshely-szolgáltatás és vendéglátás ágazatokban a hozzáadott érték hosszabb ideje és nagyobb mértékben elmaradt a válság előtti szinttől (5. ábra).

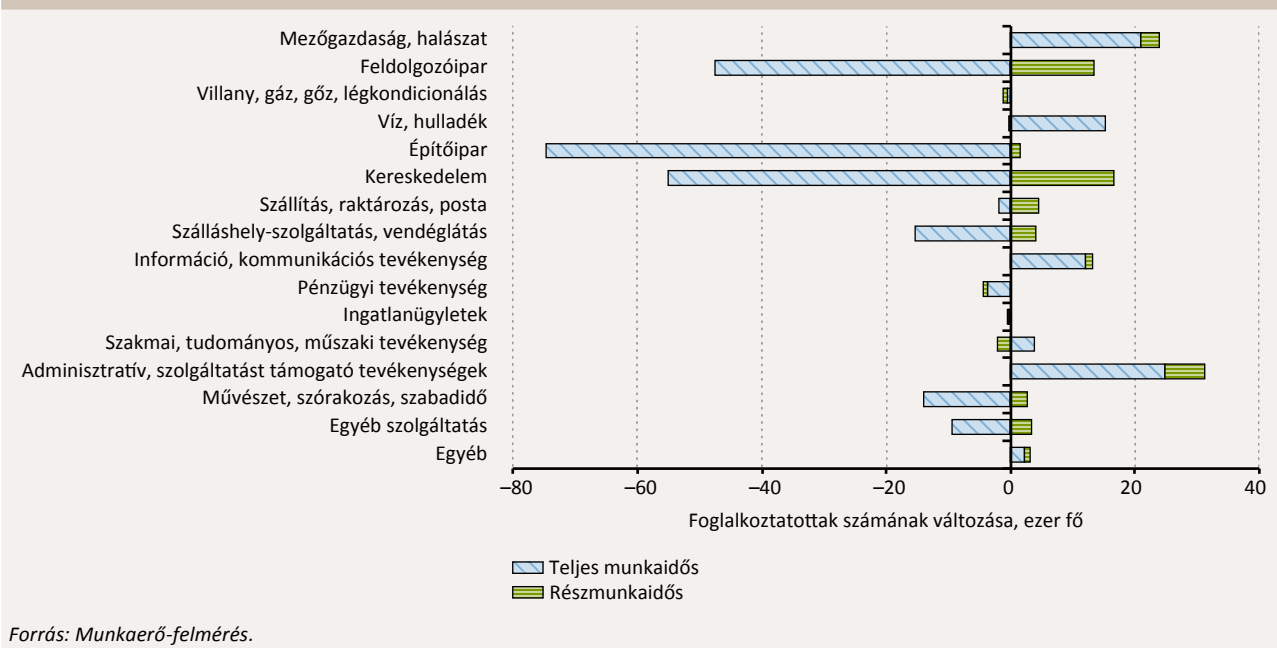
A részmunkaidős foglalkoztatás ágazati struktúrája erősen köthető a hozzáadott érték alakulásához. A részmunkaidősök többsége tipikusan – így Magyarországon is – a piaci szolgáltató ágazatokban dolgozik, és leginkább ezekben a szektorokban bővült a létszámuk. Ezen belül is a kereskedelem, a szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás, valamint a szállítás, raktározás ágazatban volt leginkább jellemző, hogy a válság alatt a megszűnő teljes munkaidős pozíciók helyett részmunkaidős munkahelyek jöttek létre (6. ábra).

A munkaerő ciklikus tartalékolása elsősorban a feldolgozóiparban növelhette a részmunkaidős foglalkoztatást, ez a hatás azonban már részben korrigálódott. A feldolgozóipar-

6. ábra

A foglalkoztatás változása ágazatonként 2008 III. negyedéve és 2013 III. negyedéve között

(szezonálisan igazított adatok alapján)

Forrás: Munkaerő-felmérés.

ban mind 2009-ben, mind 2012-ben mérséklődött a teljes munkaidős foglalkoztatás, miközben bővült a részmunkaidős. Ebben a két évben a feldolgozóipari ágazatokban vélhetően a munkaerő ciklikus tartalékolása miatt növekedett a részmunkaidős létszám. Eközben a piaci szolgáltatások esetében a ciklikus hatások mellett nagyobb mértékben lehetnek jelen a trendszerű hatások. Ezekben az ágazatokban a részmunkaidős foglalkoztatás elsősorban az újonnan foglalkoztatottak körében bővült (ami inkább trendszerű folyamatokra utalhat), bár a hosszabb szolgálati idővel rendelkezők teljes munkaidősből részmunkaidőssé alakítása is jelentős mértékű volt (ami a munkaerő-tartalékolás jele lehet). 2013-ban a piaci szolgáltatások esetében már mérséklődött a részmunkaidősök létszáma, főképp a nem új belépők körében, vagyis megindulhatott az egy főre jutó munkaórák bővülése.²

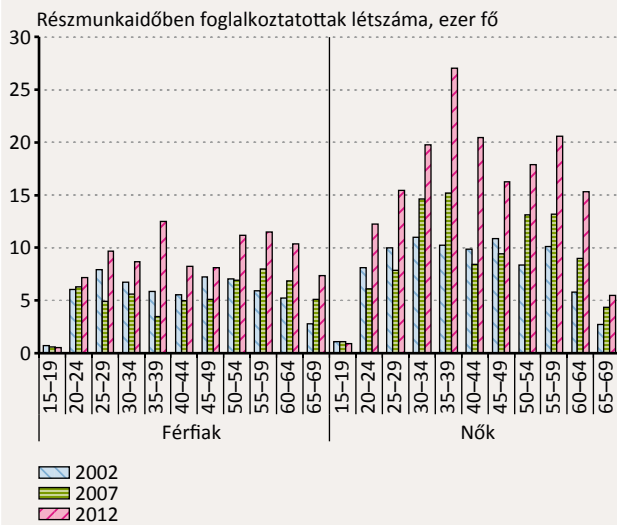
A részmunkaidősök között hazánkban – ahogyan máshol is általában – több a nő, a válság alatt azonban a férfiak részmunkaidős foglalkoztatása is elkezdett növekedni. 2009-ben, illetve 2010 elején, a válság első hullámában mind a

férfiak, mind a nők esetében bővült a részmunkaidős foglalkoztatás, majd 2012-től újabb növekedés következett, amely szinte kizárólag a nők körében volt megfigyelhető. Nem tapasztalható azonban a kisgyermekes nők, második keresők körében az aktivitás vagy a részmunkaidős foglalkoztatás számottevő bővülése. A 25–40 év közötti nők aktivitási rátája a válság alatt gyakorlatilag változatlan maradt, a 40–65 éveseké viszont növekedett. A részmunkaidősök növekedésének kor szerinti megoszlása ugyanakkor viszonylag egyenletes, bár néhány korcsoportban kiugró növekedések figyelhetők meg (7. ábra). Megvizsgálva a munkaerő-felmérésben a részmunkaidősben foglalkoztatottak családjában nevelt gyermekek számát, az látható, hogy a részmunkaidősök létszámbővülése döntően a gyermeket nem nevelők köréből származott. Ez tehát nem támasztja alá azt, hogy a részmunkaidős foglalkoztatás bővülése az aktivitás – azon belül is a nők aktivitásának – növekedésével függene össze. A részmunkaidősök többsége a középfokú végzettségűek (szakképesítéssel, vagy érettségivel és szakképesítéssel rendelkezők) közül kerül ki, és az ő esetükben volt megfigyelhető a legnagyobb bővülés is a válság alatt.

² A vállalatnál töltött szolgálati időről mind a munkaerő-felmérésben, mind a bértarifában van információ. A bértarifa-felmérést minden év májusában töltik ki a vállalatok. A felmérésben azt tekintjük új foglalkoztatottnak, akit az előző év során kezdtek alkalmazni. A munkaerő-felmérésben a megkérdezettek megadják az adott munkahelyen való kezdés évét és hónapját. Ez az információ vélhetően kevésbé pontos, mint a bértarifa adatai. A két információ nem teljesen ugyanazt mutatja. A bértarifa adatai alapján a feldolgozóiparban a nem új belépők között bővült a részmunkaidős foglalkoztatás, és 2010-ben a korábbi szint közelébe csökkent, míg az új belépőknél folyamatos, lassú bővülést láthattunk. A piaci szolgáltatások esetében a részmunkaidős foglalkoztatás dominánsan az új belépők körében növekedett. A munkaerő-felmérés a piaci szolgáltatások esetében hasonló képet mutat, a feldolgozóiparban azonban eltérnek az adatok: a részmunkaidős foglalkoztatás a válság kezdete óta mind a régi, mind az új belépők körében bővült.

7. ábra

A részmunkaidősök létszáma kor szerinti kategóriákban

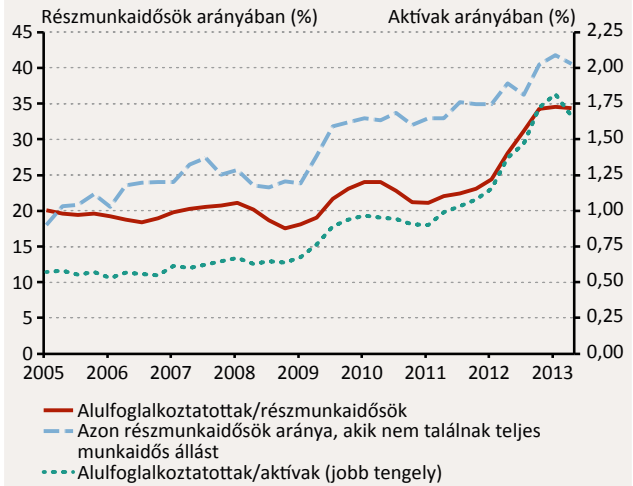

A munkaerő-felmérés adatai alapján a részmunkaidős foglalkoztatás bővülése mögött nagyobb részben munkakeresleti okok állnak. A munkaerő-felmérésben a foglalkoztatottaktól megkérdezik, hogy mi az oka a részmunkaidős munkavégzésnek, illetve szeretnének-e magasabb óraszám-ban dolgozni. A munkát keresőknek pedig azt a kérdést teszik fel, hogy milyen típusú (csak teljes munkaidős, inkább teljes munkaidős, csak részmunkaidős, inkább részmunkaidős, vagy bármilyen) munkát keresnek. Az ezekre adott válaszok alapján összességében a munkakeresleti okok tűnnek dominánsnak a részmunkaidős foglalkoztatás magyarázataként. A munkát keresők szinte kizárólag teljes munkaidős állásokat keresnek, elhanyagolható azok aránya, akik csak vagy elsősorban részmunkaidőben szeretnének dolgozni. A részmunkaidőben foglalkoztatottak mintegy harmada magasabb óraszám-ban szeretne dolgozni, illetve 40 százalékuk azért dolgozik részmunkaidőben, mert nem talál teljes munkaidős állást (8. ábra). A részmunkaidős foglalkoztatás bővülése a válság kezdete óta, illetve különösen 2012-től kezdve nagyrészt ezekhez a nem önkéntesnek tekinthető részmunkaidős pozíciókhoz köthető. Vagyis a korábban felsorolt tényezők közül elsősorban a munkakeresleti okok dominálhatnak, míg a részmunkaidős munkakínálat növekedésének nem látjuk jelét.

A bértarifa adatai alapján a 2012-es minimálbér-emelés nem növelte az alacsony bérűek körében a részmunkaidős foglalkoztatást. A részmunkaidős foglalkoztatás a minimál-

8. ábra

Alulfoglalkoztatott részmunkaidősök, illetve azok a részmunkaidősök, akik nem találnak teljes munkaidős állást

Megjegyzés: A kérdőívben a következő kérdést teszik fel: „Miért dolgozik Ön részmunkaidőben a főmunkájában?”. A válaszlehetőségek a következők: iskolába vagy továbbképzésre jár; egészségi állapota miatt; saját gyermekét látja el; vagy más 15 évnél fiatalabb gyermeket nem fizetségért; gondozásra, ápolásra szoruló hozzátartozót, ismerőst lát el; egyéb családi kötöttségek miatt; nem talál teljes munkaidős munkát; nem kíván teljes munkaidőben dolgozni; egyéb. Ezen az ábrán „a nem talál teljes munkaidős munkát” választ adókat mutatom be az összes részmunkaidős arányában. Az alulfoglalkoztatottakat a következő kérdés alapján definiálom: „Szeretne a jelenleginél magasabb óraszám-ban dolgozni?”, és az igen választ adókat tekintem alulfoglalkoztatott részmunkaidősnek.³

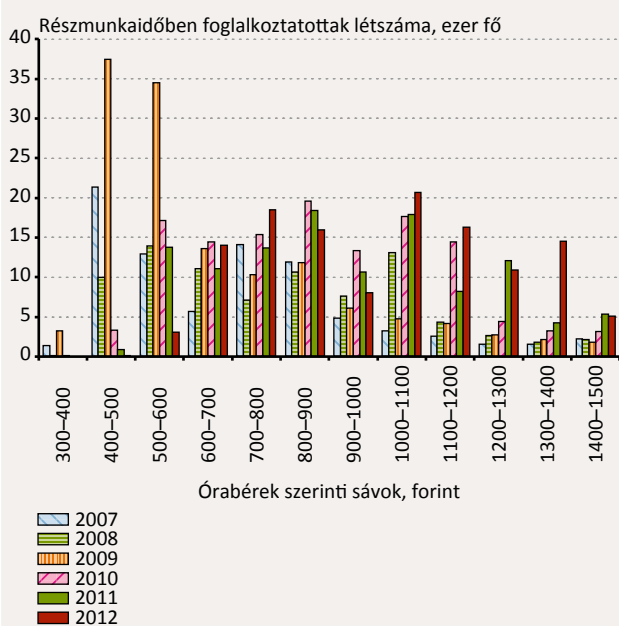
bér 2-2,5-szeresét keresők között emelkedett meg a válság alatt leginkább, és 2012-ben is ez volt a jellemző (9. ábra). Ez arra enged következtetni, hogy a 2012-es minimálbér-emelésnek nem volt hatása a részmunkaidőben foglalkoztatottak számára az alacsony bércategóriákban. A 2012-es minimálbér- és elvárt béremelést a kormányzat bérkompenzáció nyújtásával támogatta. Ezért a vállalatokat semmi sem ösztönözte arra, hogy az alacsonyabb termelékenységű foglalkoztatottak bérköltségeit a részmunkaidős foglalkoztatás révén mérsékeljék. Ugyanakkor óvatosságra int a megállapítások erősségét illetően, hogy a bértarifából hiányoznak a legkisebb vállalatok, amelyeknél ez a típusú alkalmazkodás a leginkább jellemző lehetett.

A részmunkaidőben foglalkoztatottak órabérei nem alacsonyabbak, mint a teljes munkaidőben foglalkoztatottakéi. A részmunkaidős és teljes munkaidős foglalkoztatottak órabérei, illetve juttatásai eltérhetnek Magyarországon. Empirikus tanulmányok általában alacsonyabb részmunkaidős

³ Az alulfoglalkoztatottakra vonatkozó statisztikáról lásd az Eurostat honlapját:

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Underemployment_and_potential_additional_labour_force_statistics.

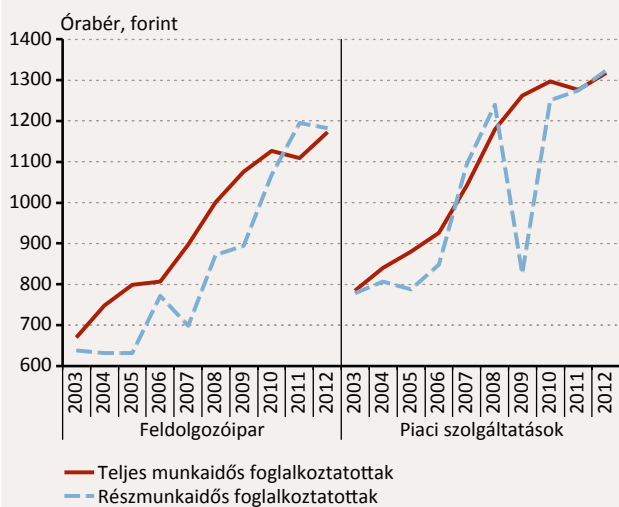
9. ábra
A részmunkaidősök létszáma órabérek szerinti kategóriákban

Forrás: Bértarifa.

béreket, illetve bérén kívüli juttatásokat találnak. Hazánkban azonban ez nem feltétlenül igaz. A részmunkaidőben foglalkoztatottak órabére az elmúlt időszakban – különösen a piaci szolgáltatásokban (2009 kivételével) – a teljes munkaidősök órabéréhez hasonló volt (10. ábra). A bértarifa adatai alapján a részmunkaidősök átlagos órabére magasabb, mint a teljes munkaidősöké. Ez nemcsak a rendszeres bérekre, hanem a teljes, nem rendszeres elemeket is tartalmazó bérekre is igaz. Ez részben az összetételhatásnak köszönhető (vagyis

10. ábra
A teljes és a részmunkaidőben foglalkoztatottak órabérei

Forrás: Bértarifa.

annak, hogy a részmunkaidősök többsége a piaci szolgáltatások ágazataiban dolgozik, ahol átlagosan magasabbak a bérek), részben azonban arra enged következtetni, hogy a részmunkaidőben foglalkoztatottak valamilyen speciális, pozitív hatással bírnak a munkaadó tevékenységére (például normál munkaidőn kívül, vagy nagyobb forgalommal járó időszakokban foglalkoztatják őket).

2012-ben, illetve 2013-ban új Munka Törvénykönyve (Mt.) került bevezetésre, amely növeli a munkapiac rugalmasságát az atipikus foglalkoztatási formák bevezetése révén. Ennek révén a részmunkaidős foglalkoztatás is elterjedtebbé válhat. Az új Mt. alapján lehetőség nyílik többek között behívás alapján történő munkavégzésre (maximum napi 6 órában, a feladatok esedékességéhez igazított munkavégzés), munkakörmegosztásra (több munkavállaló közösen lát el egy munkakörbe tartozó feladatot), több munkáltató által létesített munkaviszonyra, valamint egyszerűsített foglalkoztatásra. Emellett a részmunkaidős foglalkoztatással szerzett pozitív tapasztalatok is hozzájárulhatnak, hogy a vállalatok tovább növeljék az ilyen foglalkoztatás mértékét.

KÖVETKEZTETÉSEK

Cikkemben azt a nullhipotézist vizsgáltam, hogy a részmunkaidős foglalkoztatás bővülése a válság alatt kizárólag ciklikus tényezők miatt ment-e végbe. A leíró statisztikák alapján ezt a nullhipotézist nem sikerült alátámasztani, az adatok alapján úgy tűnik, hogy trendszerű okok is magyarázzák a részmunkaidős foglalkoztatás bővülését.

A részmunkaidősök számának növekedése nagyobb részben munkakeresleti okok miatt következett be. A 2008 óta bekövetkezett bővülés a részmunkaidősök létszámában főként a nem önkéntes részmunkaidősök (alulfoglalkoztatott részmunkaidősök) között ment végbe: a részmunkaidőben foglalkoztatottak jelentős része teljes munkaidőben szeretne dolgozni. Ugyanakkor a részmunkaidőben foglalkoztatottak jelentős része nem tudna, vagy nem kíván teljes munkaidőben dolgozni, részmunkaidős pozíciók nélkül ők valószínűleg kimaradnának a munkapiacról.

A részmunkaidősök számának bővülése – különösen a piaci szolgáltató szektorokban – részben trendszerűnek tűnik. Ezt támasztja alá, hogy ezekben az ágazatokban – főképp a kereskedelem és a vendéglátás, turizmus alágazatokban – a részmunkaidősök létszámának növekedése már a válság előtt megindult, a válság során lecsökkent kereslet miatt azonban a vállalatok hatékonyságjavító intézkedésekre kényszerülhettek. Ennek egyik formája lehetett a részmunkaidős foglalkoztatás bővítése a teljes munkaidős foglalkoztatás helyett. Így a vállalatok a napon vagy héten belül nagyobb forgalommal jellemezhető, rövid időszakokra csoportosít-

hatják a magasabb létszámú kiszolgálást. A feldolgozóiparban erőteljesebbek lehetnek a ciklikus hatások a részmunkaidős foglalkoztatás bővítésében, de itt is megjelenhetnek trendszerű hatások is. Várhatóan a válság előtti szintnél magasabb részmunkaidős létszámot eredményez a Munka Törvénykönyvének 2012-es módosítása is, amely elősegítheti a rugalmasabb munkavégzési formák további terjedését.

A válságból való kilábalás során a részmunkaidős foglalkoztatás várhatóan nem csökken vissza a válság előtti alacsony szintre. A válság mélypontja óta a bővülő részmunkaidős foglalkoztatás hozzájárult ahhoz, hogy a foglalkoztatás bővüljön, a munkanélküliség kevésbé emelkedjen. Mivel a részmunkaidős foglalkoztatás elemzésem alapján nem csak ciklikus okok miatt bővült, a válságból való kilábaláskor e pozíciók legalább egy része fennmaradhat, illetve számuk tovább is bővíülhet. Az egy főre eső munkaórák továbbra is a válság előttinél alacsonyabb szinten maradhatnak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

FAZEKAS KÁROLY–BENCZÚR PÉTER–TELEGDY ÁLMOS (szerk., 2012): *Munkapiaci Tükör*. MTA Közgazdaság- és Regionális Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest.

BLUNDELL, RICHARD–ANTOINE BOZIO–GUY LAROQUE (2011): Extensive and Intensive Margins of Labour Supply: Working Hours in the US, UK and France. *IZA Discussion Paper Series*, No. 6051 October.

BUDELMEYER, HIELKE–GILLES MOURRE–MELANIE WARD (2004): The determinans of part-time work in EU countries: empirical investigations with macro-panel data. *IZA Discussion Paper Series*, No. 1361 October.

EUROPEAN COMMISSION (2010a): Labour market and wage developments in 2009. *European Economy*, 5.

EUROPEAN COMMISSION (2010b): Short time working arrangements as response to cyclical fluctuations. *European Economy. Occasional Papers*, 64, June.

EUROPEAN COMMISSION (2012): Labour Market Developments in Europe 2012. *European Economy*, 5 September.

EUWALS, ROB–MAURICE HOGGERBRUGGE (2004): Explaining the growth of part-time employment: factors of supply and demand. *IZA Discussion Paper Series*, No. 1124 April.

FÜGGELÉK

Adatbázisok leírása:

Munkaerő-felmérés:

– A felmérést a Központi Statisztikai Hivatal végzi negyedévente. A kérdőívet a populáció reprezentatív mintája tölti ki. Az adatok a cikk írásakor 2013 III. negyedévéig állnak rendelkezésre.

– Adattartalom: munkapiaci státus és rá vonatkozó részletes kérdések

– egyedi jellemzők: nem, kor, iskolai végzettség, egy évvel korábbi tevékenység, társadalombiztosítási támogatások, folytat-e tanulmányokat; foglalkoztatottaknál: munkavégzés típusa (teljes vagy részmunkaidős), ledolgozott munkaórák, részmunkaidős munkavállalás oka, szeretne-e magasabb óraszámban dolgozni, keres-e másik munkát; munkanélkülieknél: milyen típusú munkát keres, mi volt a munkakeresést közvetlenül megelőző tevékenysége.

– vállalati jellemzők: telephely, méret, tulajdonos nemzetisége.

Bértarifa:

– A felmérést a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat végzi évente, minden év májusában, vállalati adatszolgáltatás alapján. Az adatok a cikk írásakor 2012-ig állnak rendelkezésre. Az elemzésben csak a privát szféra adatbázisát használom.

– A kérdőívet az 5 főnél kisebb vállalatok nem töltik ki, az 5–20 fő közötti vállalatok véletlen mintája, a 20 fő fölötti vállalatoknak pedig a teljes mintája tölti ki. A munkavállalók közül az 50 fő fölötti vállalatok esetében születési dátum szerint választott mintáról adnak meg adatokat, de a részmunkaidősök mindegyikéről, ha számuk 10 vagy kevesebb. Az 50 főnél kevesebbet foglalkoztató vállalatok esetében minden foglalkoztatottról történik adatszolgáltatás.

– Adattartalom: bér adatok és a foglalkoztatás jellemzői

– egyedi jellemzők: nem, kor, iskolai végzettség, szerződés típusa (teljes vagy részmunkaidős), feor-kód, bér és annak komponensei, ledolgozott munkaórák, új belépő-e.

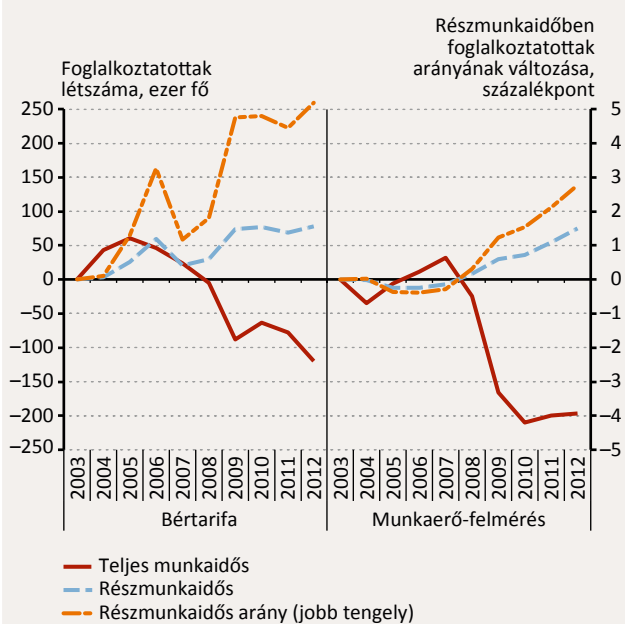
– vállalati jellemzők: ágazat, vállalatméret (fizikai és szellemi alkalmazottak száma a vállalatnál), külföldi tulajdon aránya, állami tulajdon aránya, kollektív szerződésre vonatkozó információ, telephely.

Eltérés: a munkaerő-felmérésben kisebb bővülést figyelhetünk meg a részmunkaidősök arányában (a bértarifában összességében jóval kevesebb a megfigyelések száma). Ennek két oka lehet:

- eltérő minta: a kisebb vállalatoknál nagyobb lehet a részmunkaidős foglalkoztatás aránya, a bértarifában nincsenek benne az 5 főnél kisebb vállalatok.
- szürke foglalkoztatás: a bértarifa adatbázisban elsősorban a szerződésről van információ. Előfordulhat, hogy egy foglalkoztatottnak részmunkaidős szerződése van, de valójában teljes munkaidőben foglalkoztatják. Ezzel szemben a munkaerő-felmérésben valószínűleg azok válaszolják, hogy részmunkaidőben dolgoznak, akiket ténylegesen kevesebb, mint heti 40 órában foglalkoztatnak.

11. ábra

A teljes munkaidős és a részmunkaidős létszám változása a versenyszférában (ezer fő, 2003-hoz képest), részmunkaidős arány változása (százalékpontban, 2003-hoz képest)

Forrás: Bértarifa, munkaerő-felmérés.